

JEUGDLITERATUUR DOOR DE LENS VAN ETNISCH-CULTURELE DIVERSITEIT

SARA VAN DEN BOSSCHE EN ANNE KLOMBERG

STICHTING LEZEN REEKSEN 33

SAMENVATTING

‘Lezen is uiteindelijk oefenen om de wereld in zijn geheel te zien,’ aldus Sayonara Stutgard in *Het Parool*. De literatuuropvatting die in deze publicatie centraal staat, sluit bij die uitspraak aan. Boeken bootsen de werkelijkheid na, en juist daarom is het belangrijk dat zij hun lezers een waaier aan perspectieven op die werkelijkheid bieden.

Wanneer we het Nederlandse (jeugd)literaire veld beschouwen, dan valt op dat er weinig verscheidenheid is op het vlak van etnisch-culturele diversiteit. Het merendeel van de Nederlandse jeugdboeken stelt de beleving en ervaring van witte personages centraal, terwijl het perspectief van personages van kleur vaak afwezig is of onderbelicht blijft. De boeken tonen, met andere woorden, slechts een stukje van de werkelijkheid. Dat heeft belangrijke implicaties voor de ontwikkeling van jonge lezers, die voor hun zelf- en wereldbeeld mede afhankelijk zijn van boeken.

Deze publicatie is bedoeld voor de bemiddelaars in het veld van de jeugdliteratuur die met deze jonge lezers werken en zo een impact kunnen hebben op die denkbeelden over het eigen ik en de wereld. Als voornaamste doelgroepen worden beschouwd: leerkrachten (in opleiding), bibliothecarissen, leesconsulenten, opvoeders, etc. Kortom, de publicatie is gericht op alle denkbare bemiddelaars die op dagelijkse basis bepalen welke boeken kinderen in handen krijgen en daarmee invloed uitoeften op het zelf- en wereldbeeld van die kinderen.

In deze studie wordt jeugdliteratuur bekeken door de lens van etnisch-culturele diversiteit. Dat houdt in dat wordt onderzocht hoe diversiteit in Nederlandse jeugdliteratuur vorm krijgt, en hoe literatuur gebruikt kan worden om over het thema verscheidenheid na te denken. Een belangrijk vertrekpunt van het onderzoek is dat er een verbinding bestaat tussen boek en maatschappij. Boeken reflecteren de (sociale) werkelijkheid buiten het verhaal en leveren zo inzicht in die werkelijkheid op. Ze beïnvloeden hoe we naar onszelf en naar (onze verhouding tot) anderen kijken. Uit de sterke verbinding tussen boek en wereld volgt ook een tweede belangrijke stelregel, namelijk dat lezer en boek een relatie met elkaar aangaan. Lezers zijn geen passieve ontvangers van de ideeën die in boeken geuit worden, maar nemen

actief deel aan het proces van betekenisgeving. Ze kunnen de denkbeelden uit boeken overnemen, maar ook nuanceren of verwerpen. Bij lezers wordt dus een actieve leeshouding verondersteld.

De **inleiding** van deze publicatie geeft een eerste schets van de relatie tussen literatuur en samenleving. Er wordt aandacht besteed aan de manier waarop boeken fungeren als 1) boedschapper, 2) broeikas en 3) baken. Allereerst dragen boeken – impliciet of explicet – een bepaald gedachtegoed uit. In vrijwel ieder boek is een bepaalde mens- en maatschappijvisie, ofwel ideologie, te ontwaren, die met het oog op diversiteit zowel schadelijk als constructief kan zijn. Als zodanig treden boeken voor lezers op als *boedschappers*. Daarnaast functioneren zij ook in belangrijke mate als *broeikassen*. De wereld die in een boek afgebeeld wordt, kunnen we beschouwen als een miniatuurwereld achter glas. Schrijvers kunnen in de broeikas de ‘echte’ werkelijkheid reproduceren, maar ook een alternatieve werkelijkheid scheppen. De broeikas biedt zo de mogelijkheid om nieuwe (sociale en maatschappelijke) ideeën te laten groeien en om lezers op nieuwe gedachten te brengen. Tot slot treden boeken op als *bakens*: voor de lezer vormt een tekst een ankerpunt, een oriëntatie van waaruit de werkelijkheid veilig verkend kan worden.

Boeken vervullen verschillende functies voor verschillende lezers. In het kader van dit onderzoek naar jeugdliteratuur en etnisch-culturele diversiteit zijn de belangrijkste leesfuncties: onderwijs (kennisvergaring), zelfontwikkeling, morele ontwikkeling en politieke impact. Deze functies gaan gepaard met specifieke lezersprofielen. De leesfuncties en lezersprofielen werden overgenomen uit bestaand onderzoek. Daarnaast werd in deze studie voor elk van de profielen een bijbehorend leesinstrument ontwikkeld. Samengevat:

LEESFUNCTIE	LEESPROFIEL	LEESINSTRUMENT
onderwijs (<i>kennisvergaring</i>)	ontdekker	loep
zelfontwikkeling	verrekijker	verrekijker
morele ontwikkeling	padvinder	kompas
politieke impact	wereldverbeteraar	moersleutel

De leesfuncties, leesprofielen en leesinstrumenten worden in de publicatie ingezet als kapstokje, om theoretische inzichten te verklaren, literaire teksten te analyseren en lezersvaardigheden te bespreken.

In hoofdstuk 1, ‘**Lezen, leven en weten**’, wordt de literatuuropvatting die in de inleiding geïntroduceerd is verder uitgewerkt. Het uitgangspunt dat literaire teksten

deel uitmaken van de menselijke beleving (ons inzicht kunnen verschaffen in de menselijke aard, exemplarisch zijn, en ons een venster op de wereld bieden) leidt tot aandacht voor het effect van literatuur op de emoties en het karakter van de lezers. Binnen de wetenschappelijke specialisatie ‘cognitieve literatuurwetenschap’ wordt de impact van boeken op lezers centraal gesteld. Onze hersenen reageren op fictionele werelden alsof ze echt zijn, en dit verklaart waarom boeken ons kunnen beïnvloeden. We kunnen literatuur gebruiken om reflectie op ethische en sociale kwesties uit te lokken en ‘echte’ situaties te oefenen.

Net zoals bij mensen in de ‘echte’ wereld, verplaatsen we ons in en voelen we empathie voor de personages waarover we lezen. We kunnen ons met hen identificeren of ons tegen hen afzetten. Boeken voor jonge lezers bieden hen zo langs de ene kant herkenning of *spiegels*, maar langs de andere kant ook verkenning van of *vensters* op het onbekende. Omdat boeken ons met nieuwe perspectieven in aanraking brengen, kunnen zij helpen om vooroordelen te bestrijden. Ze moedigen ons aan om voorbij de grenzen van het ‘wij’ te kijken. Boeken bieden lezers een *verrekijker*: ze leren hen om meerdere gezichtspunten in te nemen en om zo te komen tot zelfontwikkeling.

In hoofdstuk 2, ‘**Op zoek naar verrekijkers en wereldverbeteraars in de Nederlandse jeugdliteratuur**’, wordt ingegaan op de manier waarop etnisch-culturele diversiteit al dan niet aan de orde komt in het Nederlandse jeugdliteraire veld. Eerst worden enkele projecten en initiatieven rond diversiteit in jeugdboeken beschreven. Daarna wordt een ‘state of the art’ van het jeugdliteraire veld uiteengezet. Aangezien er niet veel Nederlands onderzoek naar (het belang van) etnisch-culturele diversiteit in jeugdboeken beschikbaar is, worden in het tweede hoofdstuk inzichten uit het Angelsaksische onderzoek gepresenteerd en gebruikt om op de situatie in Nederland te reflecteren. Er wordt betoogd dat er in het Nederlandse jeugdliteraire veld sprake is van een zekere mate van witte normativiteit. Deze stelling wordt onderbouwd met en getoetst aan concrete voorbeelden en uitwerkingen. Zo blijkt dat zowel het personeels- en auteursbestand van uitgeverijen als de personages in kinder- en jeugdboeken overwegend wit zijn. Het merendeel van de jeugdboeken fungeert als spiegel voor witte lezers; veel minder oog is er voor de beleving van mensen van kleur, zij krijgen vooral vensters te zien.

Vervolgens wordt dieper ingegaan op het beschikbare Nederlandse wetenschappelijke onderzoek. Daaruit blijkt dat het aandeel van auteurs met een niet-westerse migratieachtergrond zeer klein is. Daarnaast wordt duidelijk dat wanneer er hoofdpersonages van kleur in Nederlandse jeugdboeken voorkomen, zij doorgaans in een *complex frame* worden gerepresenteerd; ze bevinden zich dan in een onderhande-

lingspositie tussen verschillende culturen en construeren actief hun eigen identiteit. De representatie van personages van kleur is doorgaans niet vrij van clichématige thema's en stereotypen. Ook in boeken waar het complexe frame de bovenhand heeft (en niet het assimilatieframe, het exotische frame of het discriminatieframe), wordt de afkomst van personages van kleur vaak in meer of mindere mate geproblematiseerd.

In hoofdstuk 3, ‘**Leeswijzer: naar cultuurkritische geletterdheid**’, wordt de aandacht verbreed van het boek naar de lezer. Er wordt een ‘cultuurkritische’ benadering van jeugdliteratuur uiteengezet. Deze benadering is gericht op het inzichtelijk maken en kritisch bevragen van de (impliciete) culturele denkbeelden die in jeugdboeken te vinden zijn, en van de manier waarop etnisch-culturele groepen in jeugdboeken worden afgebeeld. De benadering is tweeledig. Enerzijds richt ze het vizier op boeken met cultuurkritische elementen – boeken die het potentieel hebben om dominante culturele ideeën te bevragen. Anderzijds focust ze op cultuurkritische lezers – lezers die in staat zijn om de culturele aannames in boeken te ontwaren en ter discussie te stellen. Cultuurkritische teksten reiken de instrumenten *kompas*, *verrekijker* en/of *moersleutel* aan. Respectievelijk hebben die tools betrekking op morele ontwikkeling, zelfontwikkeling en politieke impact. Cultuurkritische lezers pakken die instrumenten spreekwoordelijk op of hanteren ze op eigen initiatief bij teksten waarin ze niet meteen aanwezig lijken.

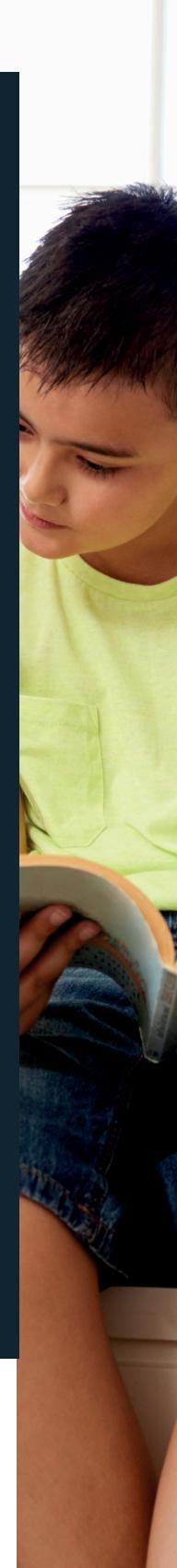
In de leeswijzer wordt allereerst aan de hand van de casus *Boom-Boom: over vreemden en vrienden* (2017) geïllustreerd hoe cultuurkritisch lezen in het werk gaat. Vervolgens worden drie kernvragen uitgewerkt die handvatten voor een cultuurkritische leeshouding bieden:

1. **Gezichtspunt:** Wie ziet? Wie voert het woord?
2. **Onderwerp:** Wie worden gezien? Welke groepen worden vertegenwoordigd?
3. **Zienswijze en denkbeelden:** Hoe worden die groepen gezien? Op welke manier worden ze afgebeeld?

Met behulp van diverse tekstvoorbeelden en via het uitlichten van concrete verhaaltechnieken wordt inzichtelijk gemaakt hoe deze vragen als leidraad kunnen dienen bij het cultuurkritisch analyseren van een tekst.

In hoofdstuk 4, ‘**Casus: een duik in het verleden**’, worden de lessen uit de leeswijzer toegepast op een uitgebreide casus: het boek *De duik* (2014) van Sjoerd Kuyper en Sanne te Loo (ill.). Die casestudy is bedoeld om handvatten voor het ontwik-

kelen van een cultuurkritische leeshouding te identificeren en te *modelen* hoe een cultuurkritische analyse werkt. Er wordt gedemonstreerd dat *De duik* een cultuurkritische tekst is, omdat het verhaal het potentieel heeft om vastgeroeste denkbeelden over culturele groepen te doorbreken. Er wordt ingegaan op de strategieën die de tekst inzet om de cognitie – de denkbeelden – van lezers te beïnvloeden. Daarbij wordt zowel aandacht besteed aan de inhoud als de vorm van de tekst. Tot slot volgen in het laatste hoofdstuk, ‘**Voorbij de spiegel**’, nog een terug- en vooruitblik.

Kinderen verlangen naar verhalen. Verhalen bieden hen een inkijkje in zowel vertrouwde als nieuwe werelden en breiden zo stukje bij beetje hun kennis van de werkelijkheid uit. Maar wat nou als de verhalen die kinderen lezen slechts een deel van de werkelijkheid, en van de mensen daarin, belichten? Wat als die verhalen sommige mensen steeds opnieuw en andere mensen zelden of nooit afbeelden? Wat als de beeldvorming dus vervormd, beperkt of eenzijdig is? Wat doet dit met het zelf- en wereldbeeld van lezende kinderen? Hoe kan je daar als leesbevorderaar mee omgaan?

In *Jeugdliteratuur door de lens van etnisch-culturele diversiteit* zoomen Sara Van den Bossche en Anne Klonberg (beiden verbonden aan Tilburg University) in op etnisch-culturele diversiteit in Nederlandstalige jeugdliteratuur. Ze onderzoeken hoe jeugdboeken gebruikt kunnen worden om over diversiteit en inclusiviteit na te denken – ook in de wereld buiten het boek. Daarbij richten zij hun pijlen niet alleen op jeugdboeken zelf, maar ook op het publiek van die boeken. Hoe kunnen jonge en volwassen lezers de (impliciete) culturele denkbeelden in jeugdboeken leren herkennen en kritisch bevragen?

Deze publicatie is bedoeld voor iedereen die graag meer wil leren over etnisch-culturele diversiteit in Nederlandstalige jeugdliteratuur. Het boek reikt lezers handvatten aan om hun kritische denkvermogen op vlak van etniciteit en cultuur – hun *cultuurkritische geletterdheid* – aan te scherpen. In het bijzonder is deze publicatie relevant voor alle leesbevorderaars die kinderen een rijkdom aan verhalen willen meegeven en hen willen leren om weerbaarstig te lezen.

ISBN 978-94-6301-286-7

9 789463 012867

LeZen
STICHTING LEZEN

Eburon